



ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΕΤΣΙΟΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ

1947

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 - ΤΣΩΡΤΣΙΑ - 38
ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Γ.Δ της Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008



ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ*

Β'. — ΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Ὁ δόλος τοῦ Νοῦ, θάλεγε ὁ Χέγκελ, δημιούργησε τὴν πολιτεία γιὰ νὰ ἐκπληρώσει κάθε πρόσωπο τὸν προορισμὸ τῆς ὑπαρξῆς του. Ὅσο ὁμως καὶ ἂν κάθε πρόσωπο ἐντάχθηκε γι' αὐτὸ ἀπὸ τὴ δύναμη ποὺ κινεῖ τὴν ἱστορία σὲ κάποια πολιτικὴ κοινότητα, μένει πάντα ἀπόλυτα ἄξια ἡ ἀτομικὴ του ὑπόστασις, σὰν κέντρο κάθε πνευματικῆς δημιουργίας. Γιατί ἡ δέσμη τῶν πολιτιστικῶν ἀγαθῶν ποὺ χάρις στὸν ἀγῶνα τῶν ἀνθρώπων σιγά-σιγά ἀποκαλυφτήκανε μέσα στὴν ἱστορία, ἡ ἐπιστήμη, ἡ τέχνη, ἡ θρησκεία, ἡ ἠθικὴ, ἡ πολιτεία καὶ ἄλλα, ὄλα ἀνεξάντλητα στὴν πολυμορφία τους, κατὰ μιὰ τοῦς ὄψη κυκλώνουν τοῦτο τὸ ἕνα ἀξονικὸ σημεῖο, τὸν ἀνθρώπο, σὰν ἀτομικότητα, σὰν προσωπικότητα. Κάθε ἐποχὴ, κάθε δημιουργός, κάθε ἔργο πλησίασε καὶ φώτισε τοῦτο τὸ ἀξονικὸ σημεῖο ἀπὸ μιὰ καινούργια ὄψη. Κάθε ἐποχὴ, κάθε δημιουργός, κάθε ἔργο, μὲ δ,τι εἶχε στὴν ἀξία του καίριο, τοῦτο σημαίνει: τὸν ἀνθρώπο. Τὸν ἀνθρώπο ὅπου κάθε ἀγαθὸ καὶ δημιουργεῖται καὶ ἀντικαθρεφτίζεται, ποὺ χωρὶς αὐτὸν ὄλα τοῦτα τὰ ἀγαθὰ θὰ μέναν ἔξω ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ πραγματοποίηση στὸν ὑπερουράνιο τύπο, τὸν ἀνθρώπο ποὺ ἀποχτάει δηλαδὴ ἀξία μονάχα στὴν ἀπόλυτη μοναδικότητά του, στὴν αὐτονομία του, στὴν ἐλευθερία του καὶ ποὺ δὲν ἐξαντλεῖται σὸ νὰ ζεῖ σὰ μῦριο ἐνός εὐρύτερου ὀργανισμοῦ, σὰ στοιχεῖο μιᾶς βιολογικῆς ἢ μιᾶς κοινωνικῆς ὀλότητος, γιατί ἀνθρώπινη προσωπικότητα εἶναι ἀκριβῶς αὐτὸς ποὺ ὑπερβαίνει κάθε τέτοια συνάρτηση καὶ ἐξάρτηση, αὐτὸς ποὺ πηγαῖα κρίνει, πηγαῖα θεωρεῖ, πηγαῖα πράττει, αὐτὸς ποὺ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ αὐτὸς ὁ ἴδιος. Καὶ τοῦτος ὁ ξέχωρος, ὁ μοναδικός, ἀνανεώνει καὶ δημιουργεῖ καὶ ὀδηγεῖ. Ἡ ἄλλη, ἡ λεγόμενη ὀμαδικὴ συνείδησις, ἀπλῶς ἀκολουθεῖ καὶ μιμεῖται καὶ ὑποτάσσεται. Ἄν μόνον μιὰ τέτοια συνείδησις εἶχε ὁ ἀνθρώπος θάταν ἡ ζωὴ μιὰ ἀδιάκοπη ἐπανάληψη τῶν ἴδιων κινήσεων, δηλαδὴ ἀκίνησια.

Ὅπου μὲ θυσία τῆς ἀτομικῆς συνείδησις ἀποθεώθηκε ἡ ὀμαδικὴ, χάθηκε ὁ ἀνθρώπος καὶ δ,τι ἀγαθὸ εἶναι συνδεδεμένο μαζί του. Ὅλοτελα βέβαια δὲ χάνεται ἡ ἀτομικὴ

συνείδησις ποτέ, γιατί πάντα κάποιος θύτης θὰ ὑπάρξει ὀδηγός καὶ κυρίαρχος τῶν ἄλλων ἀτομικῶν συνειδήσεων, ποὺ αὐτὸς θὰ διαφυλάσσει γιὰ τὸν ἑαυτὸ του τὸ προνόμιον τῆς ἀτομικότητος, θὰ ὑπάρξει ὁ ἕνας ἀνθρώπος ποὺ θὰ ἀρνιέται τὴν ἀνθρωπιὰ στοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Γιατί ἀνθρωπιὰ τοῦτο ἀκριβῶς σημαίνει: τὸ ἀντίθετο ἀπὸ κάθε εἶδους ὀμαδικότητα. Ἡ ἀνθρωπιὰ εἶναι ἡ συνείδησις ἡ ἀληθινὰ καὶ καθαρὰ προσωπικὴ. Δὲ δέχεται τίποτε, τίποτε δὲν παραλαμβάνει, μόνον θέτει. Θέτει τὸν ἑαυτὸ τῆς καὶ ὕστερα θέτει τὸν κόσμον, θέτει τοὺς νόμους τῆς καὶ τοὺς νόμους του. Ὑπὸ αὐτὴν τὴν ἔννοια τὸ ἀνθρωπινότερον εἶναι ὁ Θεός. Ἡ ἀντίθεσις τοῦ Θεοῦ εἶναι τὰ ζῶα. Ὁ ἀνθρώπος εἶναι τὸ ἐνδιάμεσο, ἡ ζωντανὴ κίνηση τοῦ ζωικοῦ πρὸς τὸ θεῖο. Ὅσο πῶς θεῖος τόσο καὶ ἀτομικώτερος.

Μιὰ τέτοια ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου εἶναι φυσικὰ ἀσύλληπτη γιὰ τὸν ὕλισμό. Οἱ ὕλιστές τοῦ κλασικοῦ τύπου εἶναι πάντοτε θιασῶτες τῆς ὀμαδικότητος. Καὶ γι' αὐτὸ δὲ γνωρίζουνε παρὰ μιὰν ὀμαδικὴν συνείδησις ποὺ εἶναι ὕλικὴ συνείδησις καὶ κινεῖται μόνον ἀπὸ ὀλικὰς δυνάμεις, βιολογικὰς καὶ ὀκονομικὰς.

Σὲ κανένα βέβαια ἀξιο ἔργο τῆς ζωῆς δὲν λείπει ὁ ἀνθρώπος μὲ ὄλη τὴν ἀνθρωπιὰ του. Ἄλλὰ ὑπάρχουν μερικά, τὰ ἠθικὰ ξέχωρα καὶ πνευματικὰ πρῶτα ἔργα, ποὺ φανερώνουν, συνειδητὰ καὶ ἄμεσα, τὴν ἀντίθεσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς κάθε ὀμαδικότητα. Τὴ φανερώνουν γιατί καὶ γεννήθηκαν ἀπ' αὐτὴν, γιατί κηρύττουν μὲ τὴν ὑπαρξὴ τους τοὺς δύο μεγάλους νόμους τῆς ἀληθινῆς ἀνθρωπιᾶς: μοναξιά καὶ ἐλευθερία. Ὑπεροχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀπάνω στοὺς ἀνθρώπους. Ὑπεροχὴ τῆς δημιουργίας ἐπάνω στὴν προσαρμογὴ.

Μὲ τὴν προσαρμογὴ σώζεται ἡ βιολογικὴ ζωὴ καὶ σκοτώνεται ἡ πνευματικὴ. Γι' αὐτὸ ὄσο ὀφέλιμη εἶναι στὴν πρῶτη, τόσο καταστρεπτικὴ γίνεται στὴ δεύτηρη. Στὸν Ἐπιτάφιο, σὸ παράδειγμα τοῦ Σωκράτη, σὸ ἰδανικὸ τοῦ βασιλικοῦ ἀνδρός, σὸ «ἡγεμονικὸ» τῆς Στοᾶς, σὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ, σὸν τραγικὸ ἐσωτερικὸ ἀγῶνα τῶν Ἐξομολογήσεων τοῦ Αὐγουστίνου, σὲ κάθε ἔργο τῆς ἰταλικῆς Ἀναγέννησις ποὺ εἶναι σὰ νὰ γκρεμίζει καὶ ἕνα ἀγκωνάρι τοῦ δυτικοῦ ναοῦ, σὸν Μονταῖιν, σὸν Πασκάλ, σὸν

* Βλ. τεύχη 468 καὶ 469.

άνθρωπινότερο των υπερανθρώπων το Σαίξπηρ, ίσως σέ δλη τήν έλισαβεθιανή έποχή και για να μην άργοπορώ, στο Γκαίτε και στο Νίτσε, παντοῦ ὄχι μόνο έπικρατεί τό άξονικό ανθρώπινο στοιχείο, αλλά γίνεται συνειδητή τούτη ή αντίθεση, ὁ αἰώνιος άγώνας πού τό πνεῦμα για τήν ύπαρξή του διεξάγει από τις θέσεις τής ανθρωπιάς, τής έλευθερίας, τής ατομικότητας έναντίον τής βιολογικά έπιβαλλόμενης προσαρμογής στην ὀμαδικότητα.

Άλλά τό εξάισιο τούτο άνθος τής ιστορικής ζωής, τό ὄτιμο, ὄσο δέν μπορεί χωρίς μοναξιά και χωρίς αὐτονομία να εὐδοκίμησει, άλλο τόσο δέν μπορεί και χωρίς τή συμβίωση με τούς συνανθρώπους και χωρίς μιάν έξάρτηση απ' αὐτούς. Έκει ὀλοκληρώνεται ή ατομικότητα, εκεί πρέπει να κατορθώνεται και ή μοναξιά του, πού πάντα θά βρίσκεται σέ μιὰ διαλεκτική σχέση με κάποια συμβίωση.

Τούτη ή συμβίωση, σάν τό αναγκαίο πλαίσιο τής ατομικότητας, πρέπει να καλλιεργηθεί, να μορφωθεί, να ὕποταχθεί σέ κάποια συνεχή κανονικότητα. Έτσι μπαίνομε στον κόσμο τής ὀργανωμένης συμβίωσης και μάλιστα τής πιό ὀλοκληρωμένης, τής πολιτείας.

Για τήν ὀργάνωση τής συμβίωσης αὐτής, για τή διαμόρφωση τής πολιτείας πρέπει να ἔχομε πάντα στο νοῦ τούς βασικούς λόγους τής ύπαρξής της.

Η πολιτεία ὕπάρχει ὄς αναγκαία για τήν έκπλήρωση του πρακτικοῦ προστάγματος και του ήθικοῦ νόμου και από τόν σκοπόν αὐτόν θά προσδιορισθεί και ή μορφή της. Ὑπάρχει σύμφωνα με αὐτά για να άνυψώσει πρὸς τήν έλευθερία και τό λόγο ὄλους ὄσους ἔχουν τή δυνατότητα του λόγου και τής έλευθερίας, δηλαδή ὄλους τούς ανθρώπους, και με τήν άνύψωση του καθενός στη θέση πού του δίνει ή έπίδοσή του γι' αὐτό τόν ὕψωμό, να κατορθώνει ὁ καθένας να ἔχει τή μεγαλύτερη απόδοση και μαζί και ή ὀλόττητα τή μεγαλύτερή της απόδοση στα ἔργα του πολιτισμοῦ.

Δυὸ εἶναι λοιπόν οι στιγμές του ἔργου τής πολιτείας: να κάνει αὐτό πού έξαρτάται από αὐτήν για να πληθαίνει ή έλευθερία του κάθε ανθρώπου, δηλαδή ή δημιουργική πολιτιστική του ένεργεια, και ὕστερα ή κατ' αξίαν ένταξη του κάθε ανθρώπου μέσα στην ὀλόττητα. Η πολιτεία κατά τήν πρώτη της στιγμή «παιδεύει πρὸς έλευθερίαν» και μαζί προστατεύει τήν έλευθερία πού ἀποκτήθηκε. Κατά τή δεύτερή της στιγμή κρίνει κατ' αξίαν, μοιράζει στον καθέναν ὄ,τι κατ' αξίαν του ανήκει. Σε δύο ὄρους ἔτσι ἀποβλέπει ή πολιτεία: έλευθερία των ανθρώπων και δικαιοσύνη ανάμεσα στους ανθρώπους.

Οι δύο τούτες λειτουργίες βρίσκονται σέ ά-

πόλυτη άλληλεξάρτηση. Έλευθερία δέν μπορεί να ὕπάρξει εκεί πού δέν ὕπάρχει δικαιοσύνη. Όταν ὁ καθένας δέν εἶναι ένταγμένος στη θέση πού κατ' αξίαν του ανήκει, δέν κατέχει και τόν αντίστοιχο χώρο πού του άσφαλίζει τήν άσκηση τής έλευθερίας του. Και ὄπου ή έλευθερία δέν μπορεί να άσκηθεί κοινωνικά, εκεί ή έλευθερία σβύνει και μέσα στην ψυχή του ανθρώπου. Έλεύθερη άληθινά πολιτεία εἶναι μόνο εκείνη ὄπου βασιλεύει κοινωνική δικαιοσύνη. Όσοι νομίζουν πως ὁ έρχομός τής κοινωνικής δικαιοσύνης θά φέρει τήν ελάττωση τής έλευθερίας δέ μιλάν για τήν άληθινή έλευθερία, αλλά για ένα είδος προνομίου αὐθαιρεσίας, πάντως δέν κατάλαβαν τήν οὐσία του προβλήματος.

Άλλά και τό αντίθετο εἶναι άληθινό. Κοινωνική δικαιοσύνη χωρίς έλευθερία εἶναι ένα ψέμα. Δικαιοσύνη σημαίνει να διανέμεις στον καθέναν ὄ,τι του ανήκει και ὄ,τι του ανήκει εἶναι ακριβῶς ή έλευθερία του. Δικαιοσύνη εἶναι διανομή κατ' αξίαν έλευθερίας. Διανομή χωρίς έλευθερία εἶναι διανομή στο κενό. Ὁ χώρος έλεύθερης ένεργειας εἶναι δοσμένος. Όταν δέν διανέμεται κατ' αξίαν σέ ὄλους, τότε κρατιέται από εκείνους πρὸ διανέμουν και αὐτοί εἶναι συνήθως οι δυνατότεροι. Άλλά ένα τέτοιο παρακράτημα έλευθερίας, ἔστω και αν ὕπάρχει κατ' ίσομοιρίαν διανομή, δέν εἶναι κατ' αξίαν διανομή, δέν εἶναι δικαιοσύνη. Σε ὄποια κοινωνία δέν ἔχει ὁ καθένας τήν έλευθερία πού του ανήκει, εκεί κάποιος τήν παίρνει. Ὁπου δέν ὕπάρχει έλευθερία του κάθε ανθρώπου, εκεί δέν ὕπάρχει και δικαιοσύνη ανάμεσα στους ανθρώπους. Οι πολιτείες πού δέν άσκουν κοινωνική δικαιοσύνη έξαπατούν ὄταν προβάλλουν μιὰ πλασματική έλευθερία. Οι πολιτείες πού δέν καθιερώνουν τήν έλευθερία του ανθρώπου έξαπατούν ὄταν έπιδεικνύουν μιὰ πλασματική δικαιοσύνη.

Στον άνθρωπο θά προσφέρει ή πολιτεία ὄ,τι από αὐτήν έξαρτάται για τήν τέλεση τής έλεύθερης δημιουργικότητάς του. Σε κάθε ὄμως άνθρωπο θά κάνει αὐτή τήν προσφορά. Με άλλα λόγια σέ κάθε δυνατότητα έλεύθερης δημιουργικότητας θά προσφέρει τά μέσα τής πραγματοποίησεως. Καθένας δικαιούται σ' ένα χώρο ὄπου θά κινηθεί. Του καθενός ὁ χώρος πρέπει να συνταχθεί μέσα στους χώρους πού ανήκουν σέ ὄλους τούς άλλους. Και αὐτό δέν σημαίνει ὀλοκληρωτική θυσία μερικῶν ατόμων, μάλιστα των δυνατότερων, στο σύνολο. Γιατί χωρίς τό σύνολο οὔτε και ή πιό δυνατή ατομικότητα δέν θά εἶχε τή δύναμη τής έλεύθερης δημιουργικότητας, πού προκόπτει μονάχα από τήν ίσοροπημένη σύνθεση ατομικότητας και ὀλόττητας. Σημαίνει ίσως μιὰ περιστατική θυσία μερικῶν ατόμων και αὐτό κάποτε. Άλλά γι' αὐτή τή θυσία, πού εἶναι συνυφασμένη με τήν διαρκῶς ανανεούμενη

σύνθεση των αντιθέτων, δέν είναι ό τόπος έδω νά μιλήσομε.

* **

Έδω σέ τοῦτο μόνο πρέπει νά προσέξωμε: στόν πρωταρχικό σκοπό τῆς πολιτείας, στή δημιουργία μιᾶς καθολικά ἐλεύθερης, ἑλλογῆς καί πολιτισμένης ζωῆς. Ὁ δημιουργός είναι πάντα ἕνας, ὁ ἄνθρωπος. Νά ἐτοιμάζει καί νά ὀργανώνει τοὺς ἀνθρώπους γιά τήν πραγματοποίηση τοῦ σκοποῦ των, αὐτό είναι τό νόημα τῆς πολιτείας.

Μόνο μέσα στό πλαίσιο τῆς πολιτικῆς ζωῆς μπορεί νά δημιουργήσῃ τό ἄτομο πολιτισμό ἀλλά καί μόνο τό ἄτομο μπορεί μέσα στό πλαίσιο τῆς πολιτικῆς ζωῆς νά δημιουργήσῃ τόν πολιτισμόν αὐτό. Γι' αὐτό τό πρόβλημα, σέ ποιόν ἀνήκουν τά πρωτεία, στό ἄτομό ἢ στήν πολιτεία, είναι ἕνα πρόβλημα ἀνύπαρχτο. Ἄν τό ἄτομο ὑπάρχει γιά τήν πολιτεία, αὐτό συμβαίνει γιατί χωρίς τήν πολιτεία δέν μπορεί νά ὑπάρξῃ τό ἄτομο. Τό ἄτομο δέν μπορεί νά ὑπερβῆ τήν πολιτεία. Ἡ πολιτεία δέν μπορεί νά ὑπερβῆ τό ἄτομο.

Ἀπό μιάν ἄλλη ἄποψη ὁμως ἡ ἀπάντηση είναι ἀπλή. Ἡ πολιτεία δέν είναι ἡ ἴδια ἐλευθερία, δέν είναι λόγος, δέν είναι πολιτισμός· είναι τό μοναδικό καί ἀναγκαῖο ὑπόβαθρο ὄλων αὐτῶν. Τό ἄτομο είναι τό ἴδιο ἐλεύθερο, ἑλλογο καί δημιουργικό—είναι αὐτοσκοπός, ἡ πολιτεία δέν τό είναι. Ἡ πολιτεία είναι μέσον γιά τό ἄτομο. Καί ἂν είναι καί τό ἄτομο μέσον γιά τήν πολιτεία, τό είναι γιατί τελικά ἡ πολιτεία ὑπάρχει γιά τό ἄτομο, δηλαδή γιά τόν ἄνθρωπο.

Μέ τό νά ἀναγνωρίζομε τά πρωτεία στό ἄτομο διόλου δέ σημαίνει ὅτι θά πρέπει νά θέλωμε νά περιορίσομε τήν ὀλότητα στό ἐλάχιστο δυνατό, στό ρόλο τοῦ συντονιστή, τοῦ διασφαλιστή τῶν ἀτομικῶν ἐνεργειῶν. Ἄκριβως χάριν τοῦ ἀτόμου, μπορεί νά ἀποδειχθεῖ ἀναγκαῖα ἡ παρέμβαση τῆς ὀλότητας πολύ βαθύτερα στό ρόλο τοῦ παιδευτή καί τοῦ διαπλαστή. Οἱ εἰδικές συνθήκες κάθε ἐποχῆς θά προσδιορίσουν κάθε φορά τόν κύκλο ἐνέργειας τοῦ ἀτόμου καί τῆς ὀλότητας. Τά πρωτεία τοῦ ἀτόμου, ὅπως τά θέσαμε, ἕνα μόνο ἀποκλείουν: τήν ὀλοκληρωτική ἀπορρόφηση τοῦ ἀτόμου στήν πολιτεία καί τήν «ὑποστασιοποίηση» τῆς πολιτείας σέ συνειδητό φορέα ὑπερατομικό.

Σέ κάθε ἀξία καί πολιτισμένη συγκρότηση τοῦ κόσμου τό ἄτομο θά διατηρεῖ τήν σφαῖρα του, πού αὐτή βέβαια θά ἀύξομειώνεται ἀνάλογα μέ τίς ἐποχές. Μένει ὁμως πάντα σά σταθερό σημεῖο ἡ ἀρχή ὅτι ὁ ἄνθρωπος είναι ἡ ζωῆ. Ἡ πολιτεία είναι μόνο τό ἀναγκαῖο πλαίσιο τῆς ζωῆς αὐτῆς.

Μέσα στήν πολιτεία ζεῖ ὁ ἄνθρωπος σάν ἀκατάλυτη μονάδα. Καμμιά κοινότητα δέν καταργεῖ τήν μοναδικότητα, τήν ἀτομικότητά του. Εἰς βάρος τῆς τίποτα ἀξιο δέν

μπορεῖ νά πράξει ἡ πολιτεία. Δέν μπορεί νά θυσιάζει τόν ἄνθρωπο ὀριστικά γιά τά ἀντικειμενικά ἔργα. Γιατί αὐτά ἕνα μόνο μπορεί νά ἔχουν ἀναγκαῖο φορέα καί δημιουργό, τόν ἄνθρωπο.

* **

Μποροῦμε τώρα νά προχωρήσομε σέ μιᾶ λεπτομερέστερη ἀνάλυση τῶν δυό βασικῶν θεμάτων τῆς πολιτικῆς ζωῆς, τῆ χορηγία τῆς ἐλευθερίας στά ἄτομα καί τῆ δίκαιη κατανομή τῆς. Τό ἄτομο δέ γεννιέται ἐλεύθερο, ὅπως ἔλεγε ὁ Rousseau, ἀπορώντας γιά τῆ σημερινή σκλαβιά του. Τό ἄτομο γεννιέται δέσμιό τῆς φύσης καί τῶν ἀμειλιχτῶν νόμων πού τήν ὀρίζουν. Σιγά σιγά μέ τήν ἐργασία καί τήν ὀργάνωση τῆς ζωῆς ὑποτάσσει τῆ φύση, περιορίζει τοὺς συνανθρώπους του καί σχηματίζει γύρω του καί μέσα του τόν ἐλεύθερο χῶρο τῆς δημιουργικότητάς του, πρὸς ὄλες τοῦτες τίς κατευθύνσεις πού ἀναφέραμε.

Φυσικά ἀτομικά δικαιώματα δέν ὑπάρχουν· ὄλα τά δικαιώματα είναι πάρα φύσιν, είναι δοτά, είναι κοινωνικά. Ἡ κοινωνία διανέμει τά δικαιώματα καί τό φυσικό ἄτομο, ἀφοῦ δοθεῖ διέξοδο στίς δυνατότητές του, σιγά σιγά μέ τήν προώθηση καί τήν καθοδήγηση τῆς χρονικά προηγούμενης καί ἐμπειρότερης κοινωνίας, μεταβάλλεται σέ κοινωνική προσωπικότητα, σέ ἄνθρωπο μέ ἀνθρωπιά. Τό φυσικό ἄτομο, τό χωρίς ἰδιοτυπία, χωρίς διαφορισμό ἄτομο, γιατί είναι ὄχι ὕλικά ἀλλ' ἀπλῶς χωρικά χωριστό, ἐνώ στήν οὐσία είναι ἕνα ἀδιαφόροτο τμήμα τῆς παγκόσμιας ὕλης, αὐτό τό φυσικό ἄτομο γίνεται στήν οὐσία τοῦ ἄτομο, πνευματικά καί ψυχικά ἰδιότυπο καί διαφοροποιημένο, μόνο μέσα στό πλαίσιο καί χάρις στό πλαίσιο τῆς ὀργανωμένης ὀμαδικότητάς τῆς πολιτείας. Γεννιέται τό ἄτομο ἔτσι ἀπό τήν ὑπερατομική πολιτεία, ἀπό κάτι, πού κατά μιάν ὄψη του, είναι καί τό ἀντίθετό του. Τούτη τήν ἀντιθετική σχέση, τῆ διαλεκτική, πρέπει νά ἀναλύσομε γιά νά δοῦμε πῶς μπορεί ἡ ἀναγκαῖα στό ἄτομο πολιτεία νά ὑπάρξῃ μαζί μέ τό ἄτομο πού ἔρχεται σέ ἀντίθεση μέ τήν πολιτεία. Καί ἐπειδὴ τούτη ἡ ὀμαδικότητα πού, σέ ἀντίθεση πρὸς τό ἄτομο, ἐνσαρκώνει ἡ πολιτεία, πάλι ἀπό ἄτομα ἐνσαρκώνεται, γίνεται ἀναγκαῖο νά ὀρισθοῦνε οἱ χῶροι τῶν ἀτόμων καθ' ὅσον κινοῦνται ὡς ἄτομα καί τῶν ἀτόμων πού κινοῦνται σάν φορεῖς τῆς πολιτείας, οἱ χῶροι δηλαδή τῶν ἀτόμων πού ἐξουσιάζουν καί ἐκείνων πού ἐξουσιάζονται. Χωρίς τόν καθορισμό καί τῆ διαφύλαξη τῶν χῶρων ὅπου κάθε ἄτομο καί κάθε ἐξουσία μπορεί καί πρέπει νά κινοῦνται ἀκόλωτα γιά νά πραγματοποιήσουν τῆ δημιουργικότητά τους, χωρίς τούτη τήν κύρια προσπάθεια τῆς πολιτικῆς ζωῆς καί τό ἄτομο δέν μπορεί νά ἀποδώσει καί ἡ πολιτεία, χάνον-

τας τη δομική της στερέωση, διαλύεται, μέσσα πλεονεκτήματα και αν είναι προικισμένη. Γι' αυτό είναι και τόσης βασικής σημασίας ή ανάλυση αυτή.

**

Στό άτομο πρώτα απ' όλα πρέπει να δοθεί πολιτική ελευθερία. Πολιτική τάξη που επιβάλλεται με κατάπνιξη της πολιτικής ελευθερίας των ατόμων δεν έχει ιστορικό λόγο υπάρξεως. Η πολιτική τάξη υπάρχει για να διασφαλισθεί όλων ή ατομική και ή ομαδική συμβολή στο έργο του πολιτισμού. 'Αλλά τό έργο του πολιτισμού είναι έργο του λόγου και της ελευθερίας των συνειδησεων. Τί νόημα έχει μια τάξη που επιτυγχάνεται με τη νέκρωση της ελεύθερης δημιουργικότητας για την οποία και μόνο μια τέτοια τάξη αποχτά μια δικαιολογία; 'Η ελεύθερη ατομικότητα έχει βέβαια όρια: την ατομικότητα του άλλου και την ατομική υπόσταση της πολιτικής εξουσίας. Τά όρια αυτά που απαιτούν μίαν αδιάκοπη διαρρύθμιση έξ αίτίας της αεικινήσιος της ζωής, ή πολιτική εξουσία έχει αποστολή να τά ρυθμίζει, συνθέτοντας όλες τις ατομικότητες, χωρίς να καταπνίξει καμμία, και παρέχοντας κατά την πορεία των πραγμάτων, στις δυνατότερες, στις αξιώτερες τά πλατύτερα όρια που τους χρειάζονται για να αναπτυχθούν, σε τρόπον ώστε ο χώρος της ελεύθερης ενέργειας να διανέμεται στα άτομα κατ' αξίαν, δηλαδή ανάλογα με την επίδοση και την εξέλιξή τους, 'Η ίδια θα κρατάει τά όρια που της είναι απαραίτητα για να μπορέσει, ως ή εξουσιαστική ομάδα της κοινωνίας, να προσφέρει τά περισσότερα δυνατά όχι μόνο στο σκοπό της διαρρύθμισης της ελευθερίας των ατόμων, αλλά και απ' εύθείας στο σκοπό της δημιουργίας πολιτισμού. Γιατί υπάρχουν μερικοί τομείς όπου περισσότερη από τά περαστικά άτομα παρουσιάζει δύναμη πολιτιστική και δημιουργική ή μονιμώτερη και σταθερώτερη υπόσταση της πολιτικής εξουσίας. Σύμφωνα με αυτό τό κριτήριο θα ρυθμίσει ή πολιτική εξουσία τά όρια της απέναντι των ατόμων. 'Αλλά δεν θα πρέπει ποτέ να παραβλέπει πως όσηδήποτε δημιουργική υπεροχή και αν παρουσιάζει απέναντι των καθ' έκαστον ατόμων, τό άτομο μένει ή ακατάλυτη μονάδα της δημιουργικής πράξης. "Ότι γι' αυτό υπάρχει και ή δική της δημιουργική ενέργεια δεν άρκει βέβαια να δικαιολογησει αυτό τό φραγμό, γιατί θα μπορούσε να υποστηριχτεί ή προσωρινή θυσία του ατόμου χάρι του ίδιου του ατόμου." 'Αλλά από άτομα είναι συγκροτημένη ή πολιτική εξουσία, από αυτά άντλεί τη δημιουργική της ζωτικότητα. Στερεύοντας την πηγή των ατόμων, στερεύει την ίδια της δημιουργικότητα. 'Εκεί που δέ ζεί τό άτομο ή ζωή γίνεται μηχανική, ένψ ή ζωή της δημιουργίας είναι όργανική.

'Αλλά βέβαια ή πολιτική εξουσία δεν πνίγει κάθε ατομικότητα, αλλά μερικές μόνο, και εκείνες που τυχαίνει να συμφωνούν μαζί της, εκείνες που κάθε φορά τυχαίνει να την άπαρτίζουν, τις προστατεύει. 'Αφήνει άνοιχτό ένα δρόμο ελεύθερης δημιουργικότητας και κλείνει τους άλλους. Κρατάει ελεύθερο τον πιο πρόσφορο και άπαγορεύει τους άλλους. "Ότι περιορίζοντας την ελευθερία σε όρισμένες μόνο ατομικότητες, περιορίζει τη βάση της ελεύθερης δημιουργικότητας, αυτό δεν είναι τό σοβαρότερο που θα είχαμε να άντιτείνουμε. 'Εκείνο, που πρό παντός γι' αυτό τό αιωνόβιο έπιχείρημα κάθε εξουσίας ισχύει, είναι πως ή ελεύθερη δημιουργία προκύπτει από τη διαλεκτική συμπλοκή των ιδεών και των τάσεων και ότι όπου έτοι τεχνητά άντικόβεται ή κίνησή τους, μαραίνεται και ή δημιουργική τους πνοή.

Με τις παραπάνω σκέψεις διόλου δεν κλίνουμε προς οποιοδήποτε σχετικισμό. 'Υπάρχει πάντα μια όρθή γραμμή, ή κάθε φορά όρθή, αλλά παίρνει την όριστική, την ολοκληρωτική και έντελέστερη μορφή της μόνο ως άντίθεση και στη σύγκρουσή της με τις άλλες. Καί ύστερα ή οποιαδήποτε όρθή γραμμή δεν είναι ένα στατικό κατασκεύασμα. 'Όρθή γραμμή σημαίνει αδιάκοπη ανατοποθέτηση σύμφωνα με ένα τελικό άπόλυτο κριτήριο, σημαίνει αδιάκοπη δημιουργική ενέργεια. Σε κάθε σημείο αυτής της πορείας μπορεί όρθή γραμμή να είναι εκείνη που παρουσιάζονταν ως άντίθεση στο πριν σημείο. Μέσα στα γενικώτατα πλαίσια των άπόλυτων ιδεών όλοι οι τρόποι μπορεί να είναι θεμιτοί και δυνατοί· όλοι οι τρόποι μπορεί, υπό όρισμένους όρους, να βρουν τη δικαίωσή τους· όλοι οι τρόποι μπορεί να γίνουν ο έλεγχος της άκολουθητέας πορείας και ή έγγύηση ότι άκολουθιέται ή όρθή.

Γι' αυτό ή πολιτική εξουσία, αν θέλει να ύπηρετεί τό σκοπό της, δεν μπορεί να περιορίζει την ελεύθερη δημιουργικότητα σε όρισμένες ατομικότητες. 'Η ιστορία βέβαια είναι πράξη, δεν είναι συζήτηση. Στο τέλος κάποιος πρέπει να αποφασίσει και να πράξει και ένας είναι που θα πράξει: ή πολιτική εξουσία. Σ' αυτό τό σημείο σταματάν τά δικαιώματα του ατόμου. 'Αλλά ως τό σημείο αυτό τό δικαίωμα της ελεύθερης δημιουργικότητας είναι όρος χωρίς τον οποίο ή πολιτική εξουσία έρχεται σε άντίθεση με τό βαθύτερό της σκοπό και χωρίζεται από τό λόγο της υπάρξεώς της.

Πού βρίσκεται τό σημείο αυτό; Κάθε φορά άλλου. Με κριτήριο τό σκοπό θα πρέπει να χαράζεται από σημείο σε σημείο. 'Η φιλοσοφία δεν έχει δουλειά να υποκαταστήσει την πολιτική σκέψη στο έργο της· της όρίζει μόνο θεωρητικά τη μέθοδο και τά κριτήρια. Καί αυτό είναι πολύ περισσότερο από ότι φαίνεται έκ πρώτης όψεως.

Μέσα στο πλαίσιο της ελεύθερης δημιουργίας

γικότητας ή ελεύθερη σκέψη είναι μια ελάχιστη μονάδα που μόνο στιγμιαία και εξαιρετικά θα μπορούσε να περισταλεί. Από εκεί ως την απόλυτα ελεύθερη πραγματοποίηση οι βαθμίδες είναι πολλές και ο σκοπός θα όριζι κάθε φορά εκείνη που πρέπει να γίνει όριο.

Η ελεύθερη δημιουργικότητα του ατόμου λοιπόν όχι μόνο παρέχεται και καλλιεργείται από την πολιτική εξουσία, αλλά πρέπει και να κατοχυρώνεται απέναντί της, καθώς από την ίδια την πολιτική εξουσία κατοχυρώνεται και απέναντι των άλλων ατόμων.

Η πολιτική ελευθερία δεν κατοχυρώνει όμως μόνο αρνητικά την δημιουργικότητα του ατόμου, αποκλείοντας κάθε επέμβαση στον ελεύθερο χώρο του, αλλά και θετικά, παρέχοντας τα εφόδια για να τονωθεί και αυξηθεί η δημιουργικότητα αυτή με την παιδεία. Ανεξάρτητα από κάθε άλλη πηγή, η πολιτεία είναι κυρίως πηγή παιδείας που ασκείται κατά ποικίλους τρόπους, και με την άπλη διδασχ, και με τό παράδειγμα, και με τη γιορτή, και με τον ποινικό νόμο, και με την φορολογία.

Η πολιτεία δεν είναι εργάτης ή δημιουργός πνεύματος· οργανώνει τη ζωή του πνεύματος και έτσι φαίνεται να είναι ή πορεία της παράλληλη με την πορεία της πνευματικής ζωής. Και όμως εδώ παρουσιάζεται ένα κρίσιμο πρόβλημα. Πνεύμα και πολιτεία δεν βρίσκονται αναγκαστικά και σε δλη την έκτασή τους συνδεμένα μέσα στην ιστορία. Γνωρίσαμε εποχές που τό καθένα από τά δύο συνέχισε αυτότελως τη ζωή του, τό πνεύμα χωρίς τη συνδρομή ή την πίεση της πολιτείας, ή πολιτεία χωρίς την ευεργετική και σωτήρια αλλά συχνά και επικίνδυνη επίδραση του πνεύματος, που άντα προσέρχεται στην πραγματικότητα εκλαϊκευμένο και φθαρμένο. Τό πνεύμα άνθησε μέσα σε χαλασμένες πολιτείες. Και πολιτείες άνθησαν μέσα σε μια χαλασμένη κι' απλαστη πνευματική ζωή.

Ένας τέτοιος χωρισμός δεν μπορεί παρά να λυπει τους φιλοσόφους, που θα ήθελαν παντού την κυριαρχία του πνεύματος. Και έχουν δίκιο· έχουν ιδιαίτερα δίκιο να πιστεύουν πως ή όρθή πολιτεία τρέφει τό πνεύμα και πως τό πνεύμα, όρθά φανερωμένο, οδηγεί την όρθή πολιτεία.

Τι είναι εκείνο που μπορεί να δώσει ή πολιτεία στο πνεύμα;

Ελευθερία και μορφή, που είναι και αυτό ένα είδος αποκρυσταλλωμένης ελευθερίας. Η πολιτεία ασφαλίξει την υλικά ελεύθερη ζωή του πνευματικού ανθρώπου, χωρίς αντίλλαγμακαμμιά του ύπηρεσία παρά την ύπηρεσία του πνεύματός του. Η πολιτεία ασφαλίξει την ήθικά ελεύθερη ζωή του ανθρώπου, απαγορεύοντας την επέμβαση κάθε τρίτου

που θέλει να έμποδίσει την ελεύθερη έκφραση του πνευματικού ανθρώπου στο έργο του. Έτσι σχηματίζεται ένα πλαίσιο πολιτικής ελευθερίας γύρω από τον πνευματικό άνθρωπο. Αλλά ή όρθή πολιτεία δεν έχει μόνο μια βέβαια αρνητική θέση απέναντι στο πνεύμα· γίνεται και ή ίδια θετική πηγή ελευθερίας. Αυτό είναι μάλιστα τό πιο βαρύ μα και τό πιο επικίνδυνο έργο της· επικίνδυνο γιατί μπορεί να έκτροχιασθεί και να μεταβληθεί σε πνευματική τυραννία.

Ο πνευματικός άνθρωπος, σαν κάθε τι καιρικό, δεν είναι αλλά γίνεται. Σιγά σιγά πλάθεται από αναρίθμητους παράγοντες γύρω του και μέσα του. Η πολιτεία έχει τη δύναμη να επηρεάσει πολλούς, ίσως όλους τους παράγοντες αυτούς, με μόνη την όργάνωση της υλικής ζωής. Όσο πιο έπεμβαίνει στους υλικούς παράγοντες ή πολιτεία, τόσο μεγαλείτερη και ή τέτοια έμμεση επίδρασή της απάνω στην πνευματική ζωή.

Αλλά υπάρχει και κάτι σπουδαιότερο, ή παιδεία. Η πολιτεία και ή θρησκεία, που τούτη τη στιγμή την συμπεριλαμβάνω μέσα στον κύκλο της πολιτείας, σε μια κοινωνική εξουσία και αυτή, έχουν ανάγκη ως ένα όριο, για να πραγματοποιήσουν τους πολιτιστικούς τους σκοπούς, να κρατήσουν στα χέρια τους την ψυχή των ανθρώπων. Μια ψυχική ένότητα, όσο και ή ένότητα των υλικών όρων και συμφερόντων, ασφαλίξει την ένότητα, δηλαδή την ύπόσταση της πολιτείας. Η πολιτεία έχει συμφέρον να διατηρήσει την κοινή θρησκεία, την κοινή μυθολογία και ήθελα ακόμα και την κοινότητα στα πάθη του λαού. Γι' αυτό ή όρθή πολιτεία δεν μπορεί να αφήσει τό πνεύμα να εξέλιχθεί έξωπολιτειακά μονάχο του. Τό κύριο έργο της πολιτείας είναι ή παιδεία.

Αλλά και κάτι θετικότερο. Η πολιτεία διαθέτοντας τη δύναμη της παιδείας, μάλιστα τη μεγαλύτερη δύναμη παιδείας που υπάρχει, έχει ύποχρέωση να την κάνει πραγματικότητα. Τό κύριο έργο της πολιτείας πρέπει να είναι ή παιδεία.

Η σωστή παιδεία είναι ή ανάπτυξη της ανθρωπιάς, της πνευματικής αυτόνομίας, της άτομικότητας. Η κακή παιδεία μπορεί να γίνει ό έχθρος όλων αυτών των αγαθών. Ο μεγαλύτερος διαφθορέας μπορεί να γίνει ό παιδαγωγός. Την άτομικότητα μπορεί να την μεταστρέψει στην πιο χαμηλή όμαδικότητα. Αντίς πνευματική αυτόνομία μπορεί να δημιουργήσει μιάν έξουθενωτική δουλεία και τον άνθρωπο, όρφανισμένο από την αυτότελείά του, μπορεί να τον καταντήσει ένα μόριο ύλης, χωρίς αξία. Τέτοια είναι ή δύναμη της παιδείας που πρώτα πρώτα διαθέτει ή πολιτεία.

Η λύση που απαγορεύει στην πολιτεία να έπεμβαίνει στην πνευματική ζωή διά της παιδείας, δε στέκεται. Η όρθή πολιτεία πρέπει να έπεμβαίνει. Η κακή πολιτεία

Έχει συμφέρον να επέμβει. Ή προσπάθειά μας να ματαιώσουμε γενικά την επέμβαση της πολιτείας, θυσιάζοντας τα καλά της στους κινδύνους των κακών διαθέσεων, δεν μπορεί να πετύχει. Ή επέμβαση αυτή είναι μια ανάγκη. Και η αποστολή μας θα είναι αδιάκοπα να αγωνιζόμαστε για να την συγκρατούμε στο σωστό δρόμο και στα σωστά όρια. Ο σωστός δρόμος είναι η ανθρωπιά. Τα σωστά όρια είναι πιδύσκοιο να όριστοϋνε.

Θά βάλουμε όρια πρώτα, ώστε αν η πολιτεία παρεκβεί να μην κυρίσει ή μεγάλη επέμβαση της πολιτείας σε καταστροφή. Ύστερα θά βάλουμε όρια, γιατί ή παιδεία που καταλαμβάνει τον παιδευόμενο πέρα από όρισμένα όρια πνίγει την αυτόνομία, που ακριβώς, σε σωστή παιδεία, θέλει να ίδρύσει. Ο παιδαγωγός που καταλαμβάνει το χώρο με την παιδεία του, συχνά τον παίρνει από τον μεγαλύτερο παιδαγωγό, τη φύση και το χρόνο της. Θά βάλουμε ακόμα όρια, γιατί κάτω από ένα όρισμένο μέτρο επέμβασης ή παιδεία γίνεται αναρχούμενη και λησμονεί. Αλλάζει αδιάκοπα γιατί δεν έχει τίποτα να συνεχίσει. Σκορπιέται σε νερό, γιατί χύνεται χωρίς ρείθρο. Ή υποκειμενικότητα, που αντικαθιστά το αντικειμενικοποιημένο πνεύμα της πολιτείας, δεν έχει διάρκεια και γι' αυτό βιάζεται να ολοκληρωθεί μέσα στη στενή της προθεσμία· δεν είναι αποκρυσταλλωμένη, απεναντίας βρίσκεται ολόκληρη σε ένα αδιάκοπο γίγνεσθαι, χωρίς μόνιμο υπόβαθρο που να παραλαμβάνει από τα πριν αποκτήματα, γιατί ακριβώς αυτά τα πριν δεν υπάρχουν και έτσι ή υποκειμενικότητα είναι εϋμετάβολη, ρευστή. Αν ή πολιτεία παραδώσει ολότελα την παιδεία στα καθ' έκαστον υποκείμενα, την παραδίνει και στη ρευστότητα και την αστάθεια.

Και τα κεκτημένα από τα πριν υπάρχει κίνδυνος, όταν άφεθη στο κάθε υποκείμενο να αποφασίσουν αν θά διδαχτοϋν στο παιδευόμενο, να μη διδαχτοϋν, γιατί κάθε υποκείμενο, αναδημιουργώντας το δικό του κόσμο, έχει δικαίωμα να απορρίψει τα κεκτημένα. Για να διασφαλισθεί ή μεταλαμπάδευση των κεκτημένων δεν άρκει να έμπιστευθεί στο πνεύμα συνεχείας, που διόλου δεν αποκλείεται να έχει και ο παιδαγωγός, χρειάζεται και ή ασφαλέστερη έγγυηση της πολιτείας. Ή παιδεία της πολιτείας είναι πρό παντός παιδεία της παράδοσης. Στην παράδοση μέσα βρίσκονται κλεισμένα τα πνευματικά αγαθά που αποκρυστάλλωσαν τη μορφή της. Είναι φυσικό να θέλει να τα διατηρήσει.

Αλλά τα αγαθά αυτά πρέπει να διατηρηθοϋνε. Τούτη ή συνέχεια που μπορεί να υπάρξει στο πνεύμα, είναι ακριβώς ή επίγεια άθανασία του. Με την προσθήκη στα κεκτημένα συντελείται ή πρόδος.

Όχι πως ή συνείδηση παραλαμβάνει τα

αποκτημένα σε σκυτάλη για να την πάει πιδό πέρα. Ξαναεκτελεί από την αρχή δλη τη διαδρομή, αλλά με πολλαπλάσια ταχύτητα, γιατί ο δρόμος είναι χαραγμένος, εκτελεσμένος κιόλας. Ξανακαταχτάει τα καταχτημένα χωρίς τις δυσκολίες του πρωτοπόρου. Έτσι μονάχα αναδέχεται την παράδοση σαν παράδοση ζωντανή και όχι σαν νεκρό φορτίο. Με αυτό τον τρόπο θά διατηρήσει ή παιδεία της πολιτείας την παράδοση, με τις ήθικες και θρησκευτικές αρχές, τους μύθους, τα αισθητικά σύμβολα, που στηρίζονται σε μια κοινή φύση, σε μια ενιαία κοινωνική συμβίωση, σε ένα κοινό ρυθμό ζωής, σε κοινές ανάγκες και σε κοινούς επηρεασμούς.

Δεν έχομε έδω να ασχοληθοϋμε με το τί είναι παράδοση, αλλά με το ότι ή πολιτεία, και έξ αιτίας της ανάγκης της παράδοσης, είναι ο κύριος και ο άπαραίτητος παιδαγωγός του ατόμου.

Αλλά ακριβώς γι' αυτό το πρόβλημα γίνεται δυσκολώτερο. Αμα δώσομε στην πολιτεία όλες τις έξουσίες που πρέπει να έχει για τη σωτηρία του ατόμου, κινδυνεύει να γίνει και ο χειρότερος καταστροφέας του.

Κάνενα πρόβλημα ύψηλότερο και δυσκολώτερο δεν γνωρίζει ή πολιτική, από το χειρισμό του τρομερού τούτου όπλου της παιδείας. Όλη ή πολιτεία του Πλάτωνος στρέφεται γύρω από το πρόβλημα αυτό.

Μόνο μια πολιτεία που το χειρίζεται σωστά είναι όρθη πολιτεία. Δεν υπάρχει όρθη πολιτεία χωρίς όρθη παιδεία. Μερικότερες αρχές δεν μπορεί να τεθοϋνε. Ύπάρχουν οι ιδέες· αυτές οδηγούν. Τη σύνδεσή τους με την πραγματικότητα έχει υποχρέωση κάθε φορά πρωτότυπα να επιχειρεί ο πολιτικός· να βρει την καλλίτερη δυνατή σύνδεση μέσα στην κάθε φορά συγκεκριμένη και διαφορετική σχετικότητα των πραγμάτων. Συμβουλές πείρας, οδηγητικές, μπορεί να διατυπωθοϋνε· κανόνες όμως όχι. Και αυτό θά μας ένδιέφερε έδω· κανόνες που να όρίζουν, κατά τρόπον άπόλυτο, τη διαμόρφωση της παιδείας, της θετικής τούτης όψης της πολιτικής έλευθερίας.

* *

Την ιδέα της πολιτικής έλευθερίας ακολουθεί με άπόλυτη αναγκαιότητα ή αρχή της κοινωνικής δικαιοσύνης. Χωρίς τη δεύτερη ή πρώτη δεν υπάρχει.

Ή ιδέα της πολιτικής έλευθερίας ζητάει έλεύθερα και παιδεία κατά λόγον για όλους όσοι έχουν τη δυνατότητα της έλευθερίας και του λόγου. Τον έλεύθερο χώρο της ζωής πρέπει να τον καταλάβουν όλοι οι άνθρωποι κατ' αξίαν. Για να συμβεί όμως αυτό πρέπει να παρασχεθοϋν σε όλους ίσες δυνατότητες ένέργειας. Ίσες δυνατότητες προϋποθέτουν ίσότητα άφετηρίας και ίσότητα βοήθειας για την εξέλιξη, δηλαδή ίσα-

τητα στην πνευματική και την υλική άρρωγή, εις τρόπον ὥστε ὅσο τὸ δυνατόν νὰ μικραίνουν τὰ περιθώρια τῆς τύχης καὶ νὰ ἀυξάνουν τὰ περιθώρια ὅπου ὁ καθείς ἀμείβεται κατὰ τὴν ἐργασία του καὶ κατὰ τὴν ἀξία του.

Τούτη ἡ ἀνισότητα τῶν κατ' ἀξίαν ἀνίσων εἶναι ἡ ἀληθινὴ ἰσότητα καὶ αὕτη ἀποτελεῖ τὸ βαθύτερο περιεχόμενον τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης.

Ἴση παιδεία σὲ ὅλους ὡς τὴν ὥρα ποὺ θὰ σχηματιστεῖ ὁ πνευματικὸς διαφορισμὸς τῶν παιδευομένων· ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα ὁ καθένας θὰ λάβει τὴν παιδεία γιὰ τὴν ὁποία εἶναι ἀξίος. Τούτη ἡ ἀνισότητα εἶναι ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα ἡ μόνη δικαιοσύνη.

Ἴση υλικὴ ἀφειρησιὰ καὶ ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα διαφορισμὸς τῶν ἐργαζομένων ἀνάλογα μὲ τὴν ἀπόδοσιν τῆς ἐργασίας των. Τούτη ἡ υλικὴ ἀνισότητα ποὺ θὰ προκύψει ἀπὸ τὴν ἀνισὴ ποσοτικὰ καὶ ποιοτικὰ ἐργασία εἶναι ἡ μόνη δυνατὴ δικαιοσύνη.

Ἡ δικαιοσύνη δὲν ἔχει προορισμὸ νὰ διορθῶναι τὴν ἀδικία τῆς φύσης, ἀλλὰ τὴν ἀδικία τῆς κοινωνίας. Βέβαια ἡ πολιτεία, πέρα ἀπὸ τὸ σκοπὸ τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης, ἔχει ἀποστολὴ νὰ βελτιῶναι ἐξ ἴσου γιὰ ὅλους τὶς φυσικὰς προϋποθέσεις τῆς ζωῆς των. Ἀλλὰ ἀφοῦ τὸ πράξει αὐτὸ ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα τὴ φυσικὴν ἀνισότητα θὰ τὴ δεχτεῖ ὡς κάτι δεδομένον καὶ θὰ προχωρήσει ἀμείλιχτα στὴν ἀξιολόγησιν τῶν ἀτόμων.

Ἡ ἀποψη, πῶς ἱστορικὰ ἀξιοὶ καὶ ἀνάξιοι, πτωχοὶ καὶ πλούσιοι τῷ πνεύματι, εἶναι ἴσοι μπρὸς σὲ ἓνα ἀνώτερον ὑπεριστορικὸ κριτήριον, στηρίζεται σὲ μιὰ θρησκεία ποὺ ἀρνιέται τὴν ἀξία τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, ὡς δημιουργίας πολιτισμοῦ, καὶ ἀντικρύζει τὴν ἱστορίαν ἢ ὡς κάτι ὀλότελα ἀσήμαντον ἢ ὡς τὴν περίοδον ὅπου δοκιμάζεται ἡ πίστις τῶν ψυχῶν, ὅπου συνδέονται οἱ ψυχὰς μὲ τὸ Θεό. Βγαίνει ἐπομένως μιὰ τέτοια ἀντίληψις ἀπὸ τὶς βασικὰς προϋποθέσεις ποὺ θέσαμε.

Στενότερη ἀλλὰ ἀνάλογη εἶναι ἡ γνώμη, πῶς στὸ υλικὸ πεδίον μονάχα θὰ πρέπει ἡ κοινωνικὴ δικαιοσύνη νὰ ἐπανορθῶναι τὶς φυσικὰς ἀνισότητες ποὺ δὲν εἶναι, μέσα σὲ μιὰ δίκαιη κοινωνίαν, παρὰ ἀξιολογικὰς ἀνισότητες. Ὅταν ἀντὶ νὰ ὑποστηρίξομε πῶς ὁ καθένας θὰ λαβαίνει ἀνάλογα μὲ τὴν ἐργασία του, ζητᾶμε ὁ καθένας νὰ λαβαίνει ἀνάλογα μὲ τὶς ἀνάγκες του, ἐπιδιώκομε μίαν ἐπιπέδωσιν περιορισμένην στὸ υλικὸ πεδίον. Καὶ ἐπειδὴ οἱ ἀνάγκες εἶναι ἀπειρες, ἡ ἀρχὴ αὕτη σημαίνει νὰ πλησιάζει ὁ καθένας κατὰ τὸ ἴδιον μέτρον στὴν πλήρωσιν τῶν ἀναγκῶν του.

Ὁ ὑψηλότερος σκοπὸς τοῦ πνεύματος εἶναι νὰ ὑπερνικήσῃ τὴ φύσιν καὶ τίποτα ὡραιότερον δὲ θὰ ὑπῆρχε ἀπὸ τὸ νὰ βλέπομε, κάθε φορὰ ποὺ ἡ φύσις ἀδικεῖ, νὰ διορθῶναι τὴν ἀδικίαν τὸ πνεῦμα· ἐκείνον ποὺ ἡ φύσις ἔκανε ἀδύνατον στὸ σῶμα ἢ στὸ νοῦ νὰ μὴ ὑστερεῖ στὸ μέτρον τῆς πλήρωσιν τῶν υλι-

κῶν του ἀναγκῶν ἀπὸ τὸν δυνατόν· καὶ ἡ ἴδια ἰσότης νὰ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸν κοινωνικὸν καὶ τὸν ἀντικοινωνικὸν ἄνθρωπον, τὸν ἠθικὸν καὶ τὸν ἀνῆθικον, γιὰ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν υλικῶν τους ἀναγκῶν.

Καὶ πίσω ἀπὸ μιὰ τέτοια θέσιν κρύβεται μιὰ καθαρὰ ὑπεριστορικὴ μεταφυσικὴ ἀντίληψις τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς κατ' αὐτὸν ἔχει ἀπόλυτη ἀξία καὶ ἄρα κάθε ἄνθρωπος ἔχει ἴσην ἀξίαν μὲ κάθε ἄλλον, ἀνεξάρτητα τῆς ἱστορικῆς του, τῆς πολιτιστικῆς του ἀξιοτήτας.

Ἐδῶ παράγεται μιὰ ποσότης υλικῶν ἀγαθῶν· γιὰ τὴν νὰ μοιραστοῦν ἔτσι ὥστε νὰ βρεθοῦν ὅλοι στὸ ἴδιον ἐπίπεδον ἱκανοποίησιν καὶ νὰ μὴ πάρει ὁ καθένας ἀνάλογα μὲ τὴν ἐπίδοσίν του ἔτσι ποὺ νὰ ἱκανοποιῶνται ἐντελέστερα οἱ ἀνάγκες τῶν ἀξιώτερον; Γιὰ τὴν προτιμᾶμε τὴ μιὰ διανομὴ ἀπὸ τὴν ἄλλη; Κάθε λόγος σκοπιμότητος συνηγορεῖ γιὰ τὴ δευτέρην λύσιν. Μοναχὰ ἓνα μεταφυσικὸν αἴτημα συνηγορεῖ γιὰ τὴν πρώτην.

Βέβαια τὴν ἀξιολογικὴν ἱεράρχησιν φαίνεται νὰ τὴν ἀρνιέται οὔτε ἡ μεταφυσικὴ τούτη θεωρία ἀπὸ μίαν ὠρισμένην ἀποψη. Ἰσότης στὸ πεδίον τῆς υλικῆς ἱκανοποίησιν, ἀλλὰ ἀπόλυτη ἱεράρχησιν στὸν πνευματικὸν τομέα. Ἰσὴ ἱκανοποιημένος θὰ ζεῖ στὴν υλικὴν ζωὴν καὶ ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος, ἀφοῦ ὁ καθένας θὰ ἔχει ἀνάλογα μὲ τὶς ἀνάγκες του. Ἀλλὰ ὁ πρῶτος θὰ εἶναι ἡγέτης μὲ πλέρια ἠθικὴ ἀναγνώριση καὶ ὁ ἔσχατος θὰ εἶναι ἐνεργούμενον ἠθικὰ τοποθετημένον στὴ χαμηλότερη βαθμίδα.

Ἐνα φιλόσοφος ἢ ἓνα ἀσκητὴν ποὺ τὸ ἀπειρο τῶν υλικῶν του ἀναγκῶν τὸ περιορίσῃ σ' ἓνα ἐλάχιστον ὄριον, μιὰ τέτοια ἐκδοχὴ διόλου δὲν θὰ τὸν ξένιζε καὶ θὰ τοῦ εἶταν καὶ εὐχάριστον νὰ ξέρει πῶς ὅλοι ἱκανοποιῶνται υλικά κατὰ τὸ ἴδιον μέτρον. Μόνον ἀπὸ μίαν ἀποψη τούτη ἡ ἐκδοχὴ μπορεῖ νὰ συζητηθεῖ: μήπως ὑπάρχουν λόγοι παιδείας ποὺ ἐπιβάλλουν νὰ μὴ θιγῆται ἡ ἀνισότης ποὺ πηγάζει ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὴ φύσιν; Γιὰ τὴν πνευματικὴν ἀνισότητα, αὕτη δὲν μπορεῖ ὅπωςδήποτε νὰ θιγῆται. Μὰ ἡ ἀνισότης στὴν υλικὴν ζωὴν; Δὲν εἶναι ἱστορικὰ σκόπιμον μιὰ διαβάθμισις τῶν ἀπολαύσεων τῆς υλικῆς ζωῆς νὰ ἐπιβραβεύει τὴν ἐργατικότητα καὶ τὴν ἐπίδοσιν τοῦ κάθε ἀνθρώπου; Καὶ ἐπειδὴ γιὰ τὴ σκοπιμότητα τῆς καταφατικῆς ἀπάντησιν δὲν χωράει ἀμφιβολία, μένει νὰ ἐξετασθεῖ ἂν ἀρκεῖ μιὰ τέτοια σκέψις παιδευτικῆς, ὡς τὸ ποῦμε ἔτσι, σκοπιμότητος, γιὰ νὰ ἀντικρουστεῖ οὐσιαστικὰ ἡ ἐκδοχὴ τῆς υλικῆς ἰσότητος τῶν ἀξιολογικῶν ἀνίσων.

Ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς ἠθικῆς, ἐναντίον αὐτῆς τῆς ἐκδοχῆς δὲν μπορεῖ τίποτα νὰ εἰπωθεῖ, μιὰ ποὺ ἡ ἠθικὴ δὲ γνωρίζει τὴν ἐννοίαν τῆς ἀμοιβῆς, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν εὐδαιμονικὴν πλήρωσιν ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν ἴδιαν τὴν ἠθικὴν πράξιν. Οὔτε ὁ χώρος τῆς προσωπικότητος προσβάλλεται ἀπὸ μιὰ τέτοια

ύλικήν Ισότητα. Αντιθέτως όμως θα λέγαμε πως από τη σκοπιά του ήθικου προστάγματος φαίνεται τούτη ή έκδοχή της ύλικής Ισότη-
τας ή πιο σωστή. Σκοπός του ανθρώπου γενικά είναι ή υπερνίκηση της ύλης. Μά αυτό σημαίνει την υπερνίκηση, με κάθε τρόπο, των ανισοτήτων που προκαλεί ή ύλη. Στη σφαίρα του πνεύματος πρέπει κάθε ανθρώπινη ύπαρξη, κάθε δν που έχει τη δυνατότητα της ελευθερίας και του λόγου, να πραγματώσει ολόκληρη την ελευθερία και τό λόγο μέσα του, όποτε βέβαια, σ' αυτή την απόλυτη κατάσταση, καμμιά ανισότητα αξιολογική δεν είναι δυνατή, ούτε και καμμιά φυσική ανισότητα, αν κάποιο φυσικό στοιχείο μπορούσε να υπάρχει ακόμα σε μια τέτοια σφαίρα. Έτσι λοιπόν ό ήθικος νόμος επιτάσσει την ύλική Ισότητα, σαν έναν τρόπο υπερνίκησης μιας φυσικής καταπτώσεως και προσπελασμού προς την Ιδεα-

(Ακολουθεί)

τή σφαίρα, όπου καμμιά διαφορά δεν πρέπει να υπάρχει ανάμεσα στα Έλλογα δντα.

"Αν όμως ό τελικός σκοπός του πρακτικού λόγου είναι ή πολιτιστική δημιουργία και διαπιστωθεί πως στην Ιστορική πραγματικότητα τούτη ή Ισότητα, ή Έστω ύλική, των αξιολογικά ανισων, νεκρώνει τις συνειδήσεις, την πρωτοβουλία τη δημιουργική που αποζητάει και τό κίνητρο της ύλικής άμοιβής, δύσκολο, αν όχι αδύνατο θα είναι στον πολιτικό που θέλει να υπηρετήσει στον τελικό τουτο σκοπό του πρακτικού λόγου να έμμείνει σε αυτήν την αρχή της ύλικής Ισότητος. Θα ξαναγυρίσει αναγκαστικά στην ύλική ανταμοιβή την ανάλογη με την εργασία και την ποιότητα και ποσότητά της. Η λύση αυτή που ανταποκρίνεται μόνο φαινομενικά σε μια ήθική αρχή, αποτελεί για μας απλώς μίαν ανώτατη σκοπιμότητα της Ιστορίας.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΑΤΣΟΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΕΧΝΗ



ΑΘΗΝΑ ΤΑΡΣΟΥΛΗ

ΟΣ (Μοναστήρι και Χώρα).